

1707 1043 uck



ANAHIT, REVUE ARMÉNIENNE TRIMESTRIELLE

ԺԱՆՎԱՐԻ, ԹԻՒՆ 1-3 ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ ՅՈՒՆՈՒԱՐ-ՓԵՏՐ ՄԱՐՏ 1940

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ

Յովհաննէս վարդապետ Երզնկացի, որուն մէկ ընդարձակ ու կարեւոր անտիպ քերթուածը կը հրատարակեմ Անահիտի ներկայ թիւին մէջ, մեր հին մատենադրութեան մեծագոյն գէմքերէն մին եղած է: Այրած է ԺԳ. դարու վերջերն ու ԺԴ. դարու առաջին քառորդին (ծրնած՝ Երզնկայի մէջ՝ հաւանօրէն 1250ին, մեռած՝ 1326ին, ըստ Հ. Գարեգին Զարբհանէլեանի): Իր մասին խօսող ժամանակակից գրողներ կամ իր գրուածքներն օրինակողներ զինք կ'անուանեն Երզնկացի (Եզնկացի) կամ Երզնկայեցի՝ իր ծննդավայրին անունով, մերթ՝ Պուլ, որ կը նշանակէ «կապուտաշուի» (Քրանսերէն պլեօ բառէն), երբեմն՝ Մործորեցի, որովհետեւ երկար առեւն բնակած էր Արտաղ գաւառին մէջ գտնուող Մործորու սուրբ Աստուածածնի վանքը, երբեմն ալ Մաշածին, ըստ

մը որուն իմաստը դեռ չէ լուսարանուած:

Այդ միջոցներուն Երզնկայի քաղաքական իշխանութիւնը Յովհաննէս Պարոնին ձեռքն էր, իսկ հոգեւորականը՝ անոր հօր, Սարգիս արքեպիսկոպոսին, երկուքն ալ, ինչպէս կը գրէ Զարպհանէլեան, աշխարհաչէն, ուսումնասէր եւ ուսման հետամուտ մարդոց օգնող անձեր: Յովհաննէս Երզնկացին իր ուսմանց առաջին ընթացքը կատարեց Սեպուհ լեռան մօտ Սուրբ Մինաս վանքին մէջ: Յետոյ, իր մօտաւոր պաշարը ճոխացնելու համար, դնաց՝ իր գրած Հայոց Պատմութեամբ, մեկնարանական գործերով, առակներով եւ ուսուցչական հմտութիւն գործունէութեամբ ամբողջ Հայաստանի մէջ հռչակաւոր դարձած վարդապետ վարդապետին մօտ, որ Հաղբատ ու Սանահին վանքերուն մէջտեղը՝ Կայենոյ Զոր ըստած վայրը գլու-

նուող փոքր վանքի մը մէջ քաշուած՝ իրեն դեմոգ աշակերտներուն դաս կուտար: Կը կարծուէր թէ Յովհաննէս մինչեւ Վարդանի մահը անոր ջով մնաց:

Յովհաննէսի Երզնկա դառնալէն քիչ ետքը, եօթը հարիւր տարի առաջ երկրաշարժի մը աւերուած թիւն աւանին մէջ գտնուեցաւ ՄԼՀ՝ Ներսէս Հայրապետին մարմինը, եւ Սարգիս արքեպիսկոպոսին ձեռքով փոխադրուեցաւ մաս մը Երզնկա, եւ մաս մը Տիրաշէն ըսուած վանքէ, Գալլ գետին երկու ափունքը: Կը կարծուէր թէ Երզնկացին, որ ներկայ գտնուած է այդ գիւտին ու փոխադրութեան, ինքն իսկ է գրած այդ ղէպքին պատմութիւնը: Հայկական Կիլիկիոյ թագաւոր Լեւոն Գ. իմանալով Սուրբ Ներսէսի նշխարներուն դիւտը, հրամայեց ու ի պատիւ անոր եկեղեցի մը շինեմ ի ծախքով. եւ այդ առթիւ Երզնկացի շարդրեց ղեղեցիկ շարական մը, որ երգուեցաւ այդ եկեղեցւոյն օծման հանդէսին եւ որուն ահա առաջին մասը.

Որ դաշտ անճառ շնորհաց աստուածայի՜
 քա գիտութեանդ ծագեցեր յայնարիս Հայաստաննայց, զբթած Հայր երկնաւոր, զբթա՜ ի մեղուցեալս: Որ ընտրեցեր յորովայնէ՜ զմաքրեալն Հնգով սարքքն՝ Ներսէս՝ ժառանգեալ, գլխանակ հայրենի, հովուի արդարաւթեամբ եւ իրաւամբ: Որ օրինօք ճշմարտութեամբն զարդարեաց գեկեղեցի, կարգաւորեալ րարեպաշտութեամբ, սորին աղաչամօք խնայեալ՝ ի մեզ Քրիստոս:

Կը թուի թէ այդ ղէպքէն յետոյ քանի մը տարի Երզնկացին չէ հեռացած իր ծննդավայրէն, մինչեւ Սարգիս արքեպիսկոպոսին մահը, որ պատահեցաւ 1276ին: Ատեղէ չորս տարի ետքը Ս. Գրիգոր վանքին միաբանները խնդրեցին որ հանի կանոններ դրել իրենց Միաբանութեան նոր կարգ մը տալու համար, եւ ան կատարեց անոց խնդրանքը՝ գրելով «Վանոնք եւ սահմանք միաբանութեան եղբարց որ աստուածային սիրով միաբանեցան յեղբայրութիւն միմեանց յերզնկա»:

Յաջորդ տարի, Երզնկացին ուղեց ուխտագնացութեան երթալ Երուսաղէմ եւ այդ առթիւ մնալ նաեւ ատեն մը հայկական Կիլիկիոյ մայրաքաղաքին մէջ, ուր արդէն իսկ ծա-

նօթ էր ու յարգուած: Կիլիկիոյ մէջ կեցաւ ան բաւական տարիներ: Միւրով ընդունուեցաւ Յակոբ կաթողիկոսէն, որ զայն Ստյո իր ուսումնարանին վերակացու անուանեց: Արքունիքին մէջ ալ էր համարու տարածուած ըլլալով, Լեւոն Գ. թագաւորը սիրոյ եւ մեծարանքի նշաներով պատուեց զայն: Ռուբինեան թագաւորները՝ եւրոպական ազգերու հետեւողութեամբ՝ Սուրբ Վլադայ անունով ասպետական կարգ մը հաստատեր էին. Երզնկացիին Կիլիկիա գտնուած միջոցին, Լեւոն թագաւորին երկու որդիները, Հեթում եւ Թորոս, կտրճութեան հասակը հասած ըլլալով՝ Ձիւտը ընտրուեցան, քանի մը ուրիշ իշխանացուններու եւ արքունի պաշտօնեաներու որդիներուն հետ. այդ հանդէսին Երզնկացին հրաւիրուեցաւ արտասանելու ատենական ճառ մը, որ մեր ձեռքը հասած է: Գահաժառանգ իշխան Հեթումը մեծ սիրով կապուեցաւ իրեն հետ, իշխաններն ու եպիսկոպոսները յարգանքով պաշարեցին զինքը, եւ ատենց խնդրանքով մէկէ աւելի գործեր շարադրեց:

Երզնկացի իր կեանքի վերջին շրջանը անցուց Հայաստանի Արտաղ դաւառի Սուրբ Աստուածածնի կամ Թաղէի վանքը, որուն շինութիւնը, աւանդութիւնը Թաղէոս առաքեալին կր վերադէ: Վանահայրը, Ջաքարիա եպիսկոպոս, մեծ սիրով ընդունեցաւ զինքը եւ երկուքը ձեռք ձեռք կ'աշխատէին աղլին յառաջը գիծութեանն ի նպաստ:

Այդ տարիներուն, Գրիգոր Անաւարդեցի կաթողիկոսը, Կիլիկիոյ Հայոց թագաւորին համաժամութեամբ՝ ուղելով հայ ու լատին եկեղեցիներու միջեւ մերձեցում եւ յառաջ բերել, որոշեց Ստյո մէջ ժողով մը գումարել եւ հոն հրաւիրեց՝ ուրիշ զանազան մարգարեալներու հետ՝ Յովհաննէս Երզնկացի ու Թաղէի վանքի Ջաքարիա վանահայրը, ըսոյց ժողովը չղումարուած՝ կաթողիկոսը վարձանեցաւ: Իր յաջորդը՝ Կոստանդին՝ հրաւեր իրկեց: Երզնկացի ու Ջաքարիա եպիսկոպոսը համակիր էին Գրիգոր եւ Կոստանդին կաթողիկոսներու ծրարքին եւ կ'ուզէին երթալ, բայց Ստեփաննոս Ուլաշէլեան հակառակեցաւ անոցն երթալուն ու ալդ մասին իր ներհակ մտածումները պարզեց թէ՛ կաթողիկոսին եւ թէ՛ Ջաքարիա-

վանահօր: Զաքարիա եւ Յովհաննէս չգացին Սիւս, բայց գրութեամբ մը իւրաքանչիւրը յայտնեյ: Իր համամտութիւնը կաթողիկոսին որ կ'ողջէր հաշտարար մերձեցման ճիղ մը ընել: Ներքին սուր երկպառակութեան բորբոքմամբ առաջին աննելու համար:

Տասը տարի յետոյ, Օշիւն թագաւորի հրամանով Ատանայի Ժողովը դումարուեցաւ: Երգնկացին, հակառակ իր յառաջացեալ տարիքին, յանձն առաւ անգամ մը եւս Կիլիկիա երթալ եւ մասնակցիլ ալլա ժողովին ուր Մոռլ Ժողովին մէջ առաջարկուած կանոնները կը հաստատուէին: Յետոյ, նորէն դարձաւ Արտաշ: Այդ միջոցներուն, յատեն քարոզիչներ առաջին անգամ ըլլալով իրենց երեսումն րրին Հայաստանի մէջ, ուր կուգային թէ՛ կրօնական համաձայնութեան համար աշխատելու եւ թէ՛ հայերէն սորվելով ու Հայերու մէջ լատիներէն տարածելով երկու մշակութիւնին իրարու մօտեցնելու: Ասոնք Հայաստանեայց եկեղեցիի արհամարհող, անտրգող, նոյն իսկ հայ ազգն ու մշակոյթը քամահրող, հայ լեզուն լատինական ձեւերով ալլանդակող մոլեռանդ Ունիթոսները չէին տակաւին: Բոլով Երգնկացին ու Չաքարեան բարեկամական վերաբերմունք ցոյց տուին Արեւմուտքի բրիտանեայ մեծ երկիրներէ եկող այդ հմուտ կրօնաւորներուն, Երգնկացին լատիներէն սորվեցաւ ու հումբական եկեղեցիի ամենէն հանճարեղ մատենագիրներէն մէկուն՝ Ս. Թովմաս Ագուլիսացիի՝ Աստուածաբանութեան մէկ մասը հայերէն թարգմանեց:

Երգնկացիի կեանքի վերջին տարիներուն, մեծ երկրաշարժ մը աւերեց Արտաշ դասաւոր, Թաղէի վանքը կործանեցաւ, Զաքարիա նորէն չիղջեց իրան, ու Նաւահակն է որ այդ վանքէ՛ մէջ իր մահկանացուն կնքեց Յովհաննէս Երգնկացին:

Յովհաննէս Երգնկացիի դիւխաւոր երկասիրութիւններէն մէկն է Մեկնութիւն Քերակամի: Ինքն իսկ ալլա դործին (գոր շարագրած է գրաւար հայերէնով) յօրինման պատմութիւնը կ'ընէ յիշատակաբանով մը, զոր Հ. Ալիյան հրատարակած է իր Հայապատումին մէջ, եւ որուն

ահա՛ դիւխաւոր հատուածներուն աշխարհաբարձարձանութիւնը:

«Մեր ատենօք պատահեցաւ որ մեր թուականի 21 տարին (1281) զայնքէ Երուսաղէմ աստուածային քաղաքը Քրիստոսի՝ մեր Աստուծոյն փրկչադոյժ տնօրինութեան ի տեսութիւն, իշանք մեր սուրբ Լուսաւորչի աթոռին վերատիրոջին՝ Հայոց աէր Յակոբ կաթողիկոսին ծօտ, որ հեղինակն (1) էր հոգիներուն եւ հանճարեղ իմաստութեամբը՝ վարժ աստուածաշունչ գրքին, հմուտ եւ ըմբռնող իմաստուններու խօսքերուն, ուսումնասէշներն անհաւաքար սիրող ու պատուող, որ եւ մեր հայրն էր հոգեօր: Մեղի հրամայեց իր աշակերտներուն Քերակամութեան դաս տալ եւ ստիկա ակոբ-ժելի եւ հաճոյ թուեցաւ մեզի՝ նաեւ ինչպէս որ: պարզաբանելով կատարենք այդ մեկնութիւնը, եւ նախորդ մեկնողներուն վերլուծական խօսքերուն պակասը լրացնենք: Ասեն մը գործը անկատար մնաց, մեր մշտադարձ ըլլալուն եւ տեղի հանգստութիւն չունենալուն պատճառով:

«... Մեծապատիւ իշխանն Մադխարոս (2), որդի Վասակ Մարտիրոսի եւ հայրը Տէր Վահրամ կոչուած Գրիգորիոս կաթողիկոսին, աշխատեցաւ իր ստոր մեկնութիւնը հրատարակել մինչեւ մեր ժամանակը մեր վարդապետները անոր վրայէն դաս կուտային իրենց աշակերտներուն: Ուրեմն ի՞նչ պէտքի համար ուրիշներ մեկմէ՛ այս բանը կը ինչպէ՛ս ու ինչո՞ւ ասոր ձեռնարկել կը յօժարէ՛ինք: Արդ պիտի ըսած նախ՝ ինչ որ կը պակսէր նախորդներուն, երկրորդ՝ ինչ որ մենք աւելցուցինք, եւ երրորդ՝ ուսումնասէշներուն քանի մը փոքրիկ պատուէրներն ունիմ տալիք, վասնզի իմաստութեան հմուտ Մադխարոս իշխանը ասոր աշխատած էր իրարու կցելով խօսքերը երեք մեկնիչներու, Դաւիթ փիլիսոփայի եւ Մովսէս Քերթոզի եւ ուրիշ իմաստունի մը որուն անունը չէ գրած, իր կողմէ՛ ալ խօսքեր աւելցնելով: Եւ ի՞նչ որ անոր աշխատանքը վարձատրէ, վասնզի իր իշխանական հոգաբարձութեան հետ այս օժիտն

1) Հեղինակ բառը հոս գործածուած է «կազմաւորող», «երկրորդ հայր» իմաստով:

2) Գրիգոր Մադխարոս:

ալ մեղի ընծանց: Բայց մեկնիչներուն խօսքերը իրարու չէր խառնած, և ոչ իւրաքանչիւր մեկնութեան յարմարող ու ճիշտ բառերը գրած. Կային նաև մեկնիչներ որոնք իրեն ննանօթ մտածած էին, մասունք բանիէն չառտեր իրենց մեկնութիւնը չունէին հոն. երեք մեկնիչներուն խօսքերն ալ երեք անգամ յիշուած էին և չարադրութեան կարգը՝ թէ որն էր առաջնոյն, որը երկրորդին՝ որոշ չէր: Այս պատճառով այն բաները որ յստակ լուծում չունէին, միտքը կը շփոթեցնէին, և անոնք որ կրկնուած էին՝ կը ձանձրացնէին ընթերցողը: Ու նախադասութիւնն ու ստորագասութիւնը տեղին չըլլալով՝ զործածութիւնը յոգնեցուցիչ էր: Իսկ մենք ժամանակ զոչնելով հոգածու եղած էինք փերականութեան մեկնութիւնները հաւաքելու, դտած էինք ամէն մէկուն աշխատութիւնները, առանձին կատարուած և. համախմբուած մէկ գրքի մը մէջ, որուն հին օրինակները ուսումնասէր Պարոն Յովհաննէս, որդի Մեծապատիւ Տէր Մարտի կայկազոսին, Երզնկայ մայրաքաղաքին մէջ տեղ մը դտած էր. առոնց մէջ կը գտնուէին մեկնաբանութիւնները Դաւիթ փիլիսոփային և Մովսէս Քերթողին և ուրիշ երեք մեկնիչներու որոնց անունը չէ յիշուած. հոն կար և մեկնութիւնը Բարսեղի. Դերջանի վանքին մէջ դտայ նաև Համամ Արեւելոյի վարդապետին պատմութիւնը. Նոյնպէս և (բաներ բացեցի) Ընդհանրական դասագրքէն: Այս մեկնիչներու գրքերէն, սաղիքին անդին խօսքի լուծումն բրած մեր իմաստուններէն և մերթ ալ ուրիշ իմաստասիրական գրքերէ, յարմարն ու դիպողն ու նմանք քաղելով իրենց համադր խօսքին քովը գրինք, և այս բոլորէն կազմեցինք այս մեկնութիւնը. Եւ այսպէս՝ աւարտելով մեր առաջադրած դործը, զայն մեր մօր՝ սուրբ եկեղեցիին ընծայեցինք, և ուսանող պատանիները անկից օգտուելու յօժարած իմ դարձուցինք:»

Ինչպէս այս յիշատակարանին ալ կը տեսնուի, Երզնկացին սոյն աշխատութիւնը կատարած է երկու անգամ, նախ համառօտ, պարզ մեկնաբանութիւն մը Դիոնեսիոս Թրակացիի Քերականութեան, համաձայն Գրիգոր Մայիսարոսի և Եսայի վարդապետի մեկնութեանց, մեկնաբանութիւն զոր շարադրած է Սեպուհ

Լերան վանքին մէջ իրեն աշակերտողներուն խղճարեով: Երկրորդ անգամ, նոյն մեկնաբանութիւնը յօրինած է Կրիկիկոյ մէջ, առեկ ընդարձակ, Յակոբ կաթողիկոսին առաջարկով: Նոյն ընդարձակ շարադրութեան չիշատակաբանին մէջ, զոր Ալիշան իր Հայապատմին մէջ հրատարակած է, Երզնկացին հետեւեալ շահեկան ու յուշիչ տողերը կը նուիրէ նաև Լեւոն Գ.ի որդի Հեթում Բ.ին որ, զահաժառանգ իշխան եղած ստեղծն արդէն զինքը սիրած, արքայական, զահուն վրայ կը բազմէր երբ Յովհաննէս այդ դործը շարադրեց և ինքն ալ Յակոբ կաթողիկոսին հետ խնդրած ու պնդած էր որ Յովհաննէս հրատարակէ այդ աշխատութիւնը: Ա՜ս՝ Հեթում Թաղաւորին նուիրուած հատուածին աշխարհաբար Թարգմանութիւնը,

«Արդ, ան որ իր անձին վրայ խորապէս կը պատկերացնէ վերնական աստուածային արարքը, տիրապէս տարփաւորը բարեպաշտութեան և իմաստութեան, աստուածասէր Թաղաւորն Հալոց Հեթում, որդի բարեպաշտ Լեւոնին, որ էր որդին իմաստուն Հեթում արքային և Զապիլ սուրբ Թաղաւորին, որ դուստրն էր առաջին պապական լեւոնի, որդւոյն Ստեփաննայ, որդւոյն Լեւոնի, որդւոյն Կոստանդեայ, որդւոյն Ռուբէն մեծ իշխանին, սերած երկու Թաղաւորական ցեղերէն, Բաղրատունի և Արժրունի դարմբէն, այդպիսի Թաղնկալ և բարձրագահ իշխաններէ բուսած բարեպաշտութեան բողոք, և ծաղիկ դարնանային այս ձմեռանցեայ ժամանակին մէջ երեւցած, սաղաքաւոր ու բազմոստան արքայական տունկին քաղցրաճաշկ պտուղ՝ համով ու բուրմունքով հասուն. աշխիզու աղդերէ բեկուած ու խոցոտուած հայկական սեփն և և Արամեան աղբիւն՝ սպեղանի և դեղ ամօքիչ, ան որ անոր եկեղեցւոյն կարերուն ու կրօնքին բարեպաշտութիւնը և անոր մանկանց կարգապահութիւնը պայծառացուց, ան որ վարժ է աստուածային սուրբ գրքերուն, և դիտէ պատուել ուսումնականներն ու անոնք որ հմուտ են գիտութեան, ան որ բարեպետութիւն ամենուն և խնամածու.

«Ինծի ալ՝ նուստո Յովհաննէս Երզնկացւոյ՝ բաղում սիրոյ խնամ և դիտոյ առատութիւն շնորհեց, որովհետեւ շատ դրասէր և ուսում-

նասէր բարե ունէր այդ բարեմիտ թաղաւորը. այն դառն ժամանակաշրջանին, ուր աշխարհ ամբողջ ինչպէս ծովն իր անդեղական խորքերուն մէջ խողվեալ եւ ամբոխեալ կ'ալեւծփէր, եւ Աբրահամու որդիները՝ աւազի պէս բազմաթիւ իմասայէի անօրէն աղպն ու Հնդկար աղապանին ծնունդները, ճնշելով վար քաշելով կը նսեմացնէին հաւատքի չօր աստեղափայլ որդիները, վասնզի առաքինութեան պայծառ լոյսն անոնց մէջ նուազած էր, եւ բռնանալով անոնց վրայ կը նեղէին դանոնը ու հուրով եւ դեռութեամբ կը մաշեցնէին. իսկ քարեանը Հեթում թաղաւորը իբր աւետարեւր աստղ մը լուսանշոյլ կը փայլէր, եւ մեր եկեղեցի մօր աղբառութիւնը քաղաքաբերով կը ծածկէր եւ չէր դադարէր զիրքեր ստանալէ եւ եկեղեցիին գանձերը ճոխացնելէ. ուստի եւ ես՝ նուառն Յովհաննէս Երզնկացի, այդ խոհեմածիտ եւ իմաստութիւնը պատուող արքայի, բիւր բարբէններուն համար շնորհապարտ, իրեն ընծայեցի այս փորձիկ իրբն որ կը կոչուի Քերթնեալ...»:

Երզնկացիին ուրիշ կարեւոր երկասերութիւններն են իր Բամբ յաղագս երկնայեցի շարժմանց ճառը զոր գրեց Կիլիկիայէն դարձնէ Թիֆլիս հանդիպած միլոցին, ինչպէս եւ նոյն նիւթին վրայ իր հաղարտողեան քերթնածը, զոր նոյնպէս գրեց Թիֆլիսի մէջ, առաջինը խնդրանքով Քարեմատենց Ոմէկ հայ իշխանին որդւոյն Վահրթանիկի ու Թիֆլիսի Հայոց առաջնորդ Յովհաննէս եպիսկոպոսի, եւ երկրորդը՝ խնդրանքով Ալլոյց հայ իշխանին:

Յովհաննէս Երզնկացիէն մեղի հասած է Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչին նուիրուած գեղեցիկ նմբաղ մը, զոր արտասանած է 1288ին Սեպուհ լեւոյն վրայ հիմնուած Ս. Գրիգորի վանքի եկեղեցիին մէջ եւ զոր յետոյ գրի է առած: «Այս ընտիր ու սքանչելի ներորդին մէջ, որ կը սկսի «Յարազուարճ խնդութեամբ բերկրեալ» բառերով — ինչպէս կը գրէ Զարպահնէլեան, — Լուսաւորչայ հետ իւր հայրենի դաւառիկ սերովն է վառուած եւ բնութեան աղուր տեսարաններով միտքն,զմայլած, բանաստեղծութեան եւ ճարտասանութեան շնորհքով զանոնք կը նկարագրէ, մանաւանդ Սեպուհ լեւոն եւ Մանեայ այրքն եւ բոլոր Գարաշաղեաց լեռները»:

Այս ներբողը հրատարակուած է մէկ քանի անգամ: Վերջին ու լաւագոյն հրատարակութիւնն է Ս. Ղազարու մէջ կատարուածը, Սահմեք Հայկականքի Ե. Հատորին մէջ, հետեւեալ տիտղոսով. «Յովհաննէս Երզնկացւոյ ասացուած ներբողական զովեստի ի առաջ Լուսաւորչին Հայոց Գրիգորիոս. ասացեալ յօր յիշատակի նորա զոր տօնեն մեծածոցով հանդիսիւ ի լեռոյն Սեպուհ, որ է տեղի ճշմութեան նորին եւ հանդստարանի՝ յոգնահաւաք հանդէս քահանայական դասոց եւ վարդապետաց ոմանց եւ ժողովք հուստացելոց բազմայ անդը գումարելոց»:

Երզնկացիին ունինք նաեւ Ներսէս Ծնորհայի «Մեկնութիւն Մատթէի» գործին, զոր ան մինչեւ եօթներորդ դուիսը հասցուցեր ու անաւարտ թողուցեր էր, մնացեալ մասերուն շարադրութիւնը զոր կատարեց (ըստ իր յիշատակարանին) 1316ին, երբ Կիլիկիա կը գրտնուէր:

«Ամբողջ խրատական գիրք մը շարադրած է Երզնկացին, կը գրէ Հ. Զարպահնէլեան, յորում սրբոց առաքելոց, հայրապետաց եւ վարդապետաց խօսքերովը զգուշացուցիչ խրատներ կուտայ պարզ ու դիւրեմաց ոճով՝ բոլոր հաստացելոց հասկացողութեանը յարմար: Աղօթք մըն ալ կայ իր անուանով եւ համառօտ խօսքեր ժամանակագրութեան վրայ: Յովհաննէս Պլուզ վարդապետի ընծայուած պատարագի մեկնութեան մ'ալ կը հանդիպինք Էլմիածնի Մատենադարանին գրչադրոց մէջ (թիւ 1425):»

«Ոմանք իրեն վերագրած են նաեւ, կ'աւելցնէ Հ. Զարպահնէլեան, ի պատիւ որդեաց եւ թոռանց Լուսաւորչի ներբողեան մը, որ հրատարակուած ալ է ի Պոլիս իր անուամբ, թէեւ որոշ հասաստիք մը չկայ այս ենթադրութեան: Երզնկացւոյ անուամբ կը յիշատակուի ի ձեռագիրս համառօտ պատմութիւն մը վարդոց սրբոյն Գրիգորի»:

Յովհաննէս Երզնկացի եղած է ոչ միայն հմուտ ու ճարտասան աստուածաբան մը, բարոյախօս իմաստասէր մեծ արձակագիր մը, այլ եւ ներշնչաւ ու նրբարուեստ բանաստեղծ մը: Իր տաղաշափեալ բանաստեղծութիւնները մասամբ գրուած են դրաբար, այլ եւ ունի մաս

մը որ շարադրուած են միջնադարեան հայերէն-
նով եւ սողովորդական քնարին հետեւողու-
թեամբ: Գրաբար շարադրուածներէն զլիա-
ւորներն են, բացի «Յազազ» երկնային զար-
դուց» հայաբարոցեան իր քերթուածէն զոր
արդէն յիշատակեցի, հայ եկեղեցւոյ տաղերէն՝
Ջրորհնէքի հանդէսին համար յօրհնուած Յա-
մեմայն ժամ օրհնեմէր, Այսօր ծայցն հայրա-
կանը, ուրբ կոյսին վերափոխման վրայ գրե-
ուածը՝ Առաքնակարգ պտղոյն, շարականնե-
րէն՝ Մեծն Ներսէս Հայրապետին նշխարաց
յայտնութեան առթիւ գրածը, ի պատիւ Սոսա
ճարակաց յօրհնածը՝ ՅԱՆԱՐԱ Վերջիմ ժամա-
նակի... որուն սկզբնատառերը կը յօդեն Յով-
նանիմիսի է նրքս, ի պատիւ Ս. Գրիգոր Լու-
սաւորչի գրածը (Մուտն ի վերաբն տօնին առ-
թիւ), նոյն սուրբին նուիրածը (նշխարաւ
գլուխ տօնին առթիւ), որ երկուքն ալ մեր
Շարադրոցին ամենէն հոյակապ քերթուածնե-
րէն են, թէ՛ հայրենապունչ եւ թէ՛ անձնադո-
րոյս: Ահա քանի մը առաջին տունները այս
շարականներուն առաջինն:

«Այսօր գուարճացեալ ցնծայ եկեղիցի,
զբախտ աստուածատունէ ծաղկեայ, յորմէ տը-
ւաւ մեզ տունեն անմահութեան տէր Գրիգորիոս
եւ պողոսին իւրով էլից գոթիկցբա ամենայն:

«Քարունակ ողկուղաբեր ճշմարիտ օրթոյն,
մշակեալ հայրական աստուածային աղօլին,
յորմէ բղխեաց բաժակն ուրախարար տրտմե-
ցելոյ աղիւն, յորմէ սրբեալ զմայնեցաք յու-
րախութիւն հոգեւոր:

«Քարնանարեք հնչումն հարաւային հոգ-
մոյն, ճառազայթեալ հրով աստուածային հո-
գւոյն, որով հալեցաւ սառն կուպալտութեան
հիւսիսաբնակ աղանց եւ եղեն ծածկեալք
աստուածային գիտութեամբ...»:

Եւ ահա սկզբնական երեք տունները Լու-
սաւորչի ձօնուած երկրորդ շարականին:

«Լերի՛նք ամենայն, այսօր ցնծացէք ընդ
մեծնապաճաւ փառնն Սեպուհոյ գերազանց
լերինն, քանզի ի նմա բնակեցաւ սուրբն Գրի-
գորիոս սին լուսոյ Հայաստանեայց սուրբ
Անկեղեցւոյ, որով ցնծայ ի փառս վերնոյն Սիով-
նի:»

«Որ առաւել խորին խորհրդով խնդայ քան

զարարատեանն բարձրը Մասիս, քանզի ի
նմա հանդեաւ սուրբն Գրիգորիոս՝ տապանն
ապրեցուցիչ ի հոսանաց մեղաց Հայաստան ա-
զանց, որով փրկիմք միւտ ի լուրց հոսանաց:

«Փեղապանն լուսով բերկրեալ գուարճա-
նայ լեւտնն Սեպուհոյ հանպոյն Սինալի, յո-
րում եկաց կամարն ամպեղէն սուրբն Գրիգո-
րիոս գերահաւ լուսով զարդարեալ նրման
Մովսեսի, որով փայլին երեսք շնորհօք սուրբ
Հոգւոյն...»:

Երգնկացի գրած է նաեւ — կ'ըսէ Հ.
Զարպանէյեան — իրատական քերթուած մը
որուն սկզբնատառերը կը յօդեն «Յովհաննէն
վարդապետի Մործորեցւոյ նկեալ ի չափ մե-
րոյնն տառից ոտանաւոր», նաեւ ուրիշ խրա-
տական եւ մաղթական գրուած մը զոր ի խն-
գրոյ Յակոբայ Մանկտաւաղի Երդնկացւոյ
յօրինեք է:»:

Հ. Զարպանէյեան կը յիշատակէ նաեւ.
«այրուքնի վրայ չորս քանազան տեսակ գրո-
ւածներ, խրատական ոճով ու անանկ լեզ-
ւով մը որ աշխարհիկ խօսից կը մօտենայ»:

Երդնկացիի աշխարհաբար գրած խրատա-
կան տաղիկներէն փունջ մը ես գտած եմ Ս.
Ղազարու ձեռագիրներէն մէկ քանիսն մէջ Է.
դանոնք օրինակած ու Ամսիխի 1906ի Յուլիս-
Յուլիսի թիւին մէջ հրատարակած եմ, ինչպէս
եւ այդ տաղաշարքի ընարեալոյն կտորներու
Փրանսերէն թարգմանութիւնը՝ Les Trouvères
Arméniens հատորի մէջ: Նոյն տաղաշարքի
մէկ աւելի ճոխ օրինակը ունիմ նաեւ Երուսա-
ղէմի մեր վանքի մատենադարանի մէկ ձեռա-
գրէն հանուած:

Այսօր կը հրատարակեմ աշխարհաբար
ընդարձակ խրատական քերթուած մը որ Յով-
հաննէն Երզնկացիի — եւ հայ հին գրականու-
թեան — ամենէն մեծաթիւ գործերէն մին է
եւ զոր Ս. Ղազարու երեք ձեռագիրներու մէջ
գտած եմ օրինակած եմ 1907ին երբ Վենետիկ
ամիս մը անցուցի ողբացեալ կոմիտաս պար-
դապետին հետ: Այդ ձեռագիրներէն մին, թիւ.
1507 թ. ա. (տաղարան ԻԴ), կը պարունակէ
քերթուածը իր ընդարձակապոյն ձեւով, բաց ի
վերջին քառանկար տողերէն. այդ վերջաւոր-
ութեան քառանկարն տողերը կը գտնենք նոյն

գերթուածին մէջ կրճատուած օրինակին մէջ զոր կը պարունակէ Ս. Ղազարու թիւ 1330 զ. ք. ձեռագիրը (տաղարան Դ) եւ որ գերթուածին առաջին մասնէն քսանհնչորս տող միայն ու Նի (Օրինակ Աստուծոյ անունէն մինչեւ Հաւատով յայնարհես), ինչ ինչ տողերու մէջ որոշ տարբերութիւններով՝ զոր նշանակած եմ ստորեւ: Այդ կրճատուած օրինակը իր մէջ ուրիշ փոփոխակիս հետ (որուն ո՛ր ձեռագրին մէջ գտնուիլը մոռցած եմ նօթագրել) բաղդատած եւ տարբերութիւնները, որ քիչ կարեւոր են, նշանակած եմ: Տաղարան Դ-ի այն մասը ուր կը գտնուի Երզնկացիի գերթուածը, գրուած է՝ ըստ յիշատակարանին՝ ի թուականութեան Հայոց ՌժԺԲ (աթոխքն 1563): Սիւս երկուքին զբոլման թուականը յայտնի չէ: Քերթուածին ներքեւ գրուած ծանօթագրութեանց մէջ ի՞նչ տարբարանք նշանակած եմ Ա տառով, միւս երկու ձեռագիրները՝ Բ եւ Գ:

Սյս գերթուածը որ առաջին անգամ լոյս կը տեսնէ, ապահովագրաւ ամբողջութեամբ Յովհաննէս Երզնկացիի զբոլմէն ելած է: Քրիստոնէական աստուածաբանութիւնը հիմնովին դիտցող, Ներսէս բարձրախօս ու խորախոս բանաստեղծը, որ է Երզնկացիի իր շարականներուն մէջ, հոգ. ալ կ'երեւայ, ու հոգ. աւելի պարզ, ինքեկ ու շնորհալի ձեւով մը եւ աշխարհաբարբառով մը որ շատ աւելի գրարարախառն է քան Ծրիկի եւ Կոստանդին Երզնկացիի գերթուածները կամ Նահապետ Քուշակի վերագրուած տաղիկները: Նոյնը կարելի չէ ըսել Յովհաննէս Պրուզ վարդապետի անունով մեղի հասած տաղաշարքին համար զոր վերեւ յիշատակեցի. այդ խրատական տաղիկներուն մեծ մասին լեզուն աւելի զուտ փողովբեական է, եւ անոնց մէջ կան որ Քուշակեան տաղիկներու շարքերուն մէջ ալ կը գտնուին, կան որ ուրիշ ձեռագիրներու մէջ Ծրիկի վերագրուած են, այլ եւ կան որ, բովանդակութեամբ իսկապէս Պրուզեան, կրնան ապահովագրաւ նկատուիլ իբր Յովհաննէս Երզնկացիի գործ:

Յովհաննէս Երզնկացի ունի նաեւ՝ ըստ Հ. Գ. Ջաբաչանէլեանի, Ս. Թովմաս Աղւորանայիի Աստուածաբանութեան մասնական, հայացումէն զատ՝ ուրիշ Թարգմանութիւններ ալ. «Թարգմանութեանցը վրայ առանձին խօսելու:

առիթը պիտի ունենանք» կը գրէ իր Հայկական հիմն դպրութիւն գործին 743 էջին մէջ. բայց թէ ո՞րը գրած է այդ մասին, չեմ գիտեր:

Երզնկացիէն մեղի հասած են նաեւ, կ'ըսէ Հ. Ջաբաչանէլեան, «հետեւեալ չորս նախերգանք ճառից որոց սկզբնաւորութիւնք են՝ Անմիջոց բարեկամն Աստուծոյ եւ անհաս խորհրդոց հաղթարկեալ աստուածայինն Մովսէս ասէ ուրեմն ի բանս իւր», Բ. Տուրք բարի պարգեւաց եւ ձիր իմն անճտեղի շնորհաց, անդուստ ի սկզբաւ ստեղծման ընկալաւ յարարչն մարդկային բնութեանս սեռ»: Գ. «Ձոր ինչ արեւ տանանս առ բաղձմադիկս բուրաստանացն՝ որք այնոցիկ են ցանկացողք բնութեան»: Դ. «Ի խաղաղութեան եկաք ժամանակի, վասն որոյ եւ գնոյն բարիս բաժանեմք ձեզ»:

Երզնկացիին կ'ընծայուին նաեւ — ըստ Հ. Ջաբաչանէլեանի — «Դանիէլի մարգարէութեան մեկնութիւն մը, հետեւութեամբ Եփրեմի, Հիւսպոդիտայ եւ Վարդանայ, յօրինեալ ի 996 (1316) թուին Հայոց յԱրտաղ գաւառի ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի Մոր ծորու կոչեցեալ ի ինդրոյ ուրումն Վարդան վարդապետի (Մատենադարան Երուսաղէմի, թիւ 207)», եւ «հետեւեալ խորագրով ընտիր շարագրութեամբ երկասիրութիւն մը, «Երանաշնորհ եւ բաղմիմաստ Բաբունապետի Յովհաննէս Մործորեցեայ կորովաբեր մտացն տեսութիւն», եւ որ կը բաղկանայ կրօնական նիւթերու նուիրուած, Աստուածաշունչի եւ Աւատարանի բնորոշ պարբերութիւններու մեկնաբանութիւնը պարունակող քսան ճառերէ կամ բարոյներէ:

Երզնկացիի գործերէն տպագրուած են հետեւեալները.

Երկնային մարմնոց շարժման վրայ իր ճառը եւ նոյն նիւթին վրայ իր հաղարտողեան ընթերցումը, հրատարակուած են, ինչպէս եւ նոյն հեղինակէն ուրիշ գերթուած մը «Յաղագս երկնի», եւ Առաքել վարդապետի (Սիւնեցի) «Վասն երկուստան կենդանաբերպիցն» գերթուածը, զրքոյցի մը մէջ որ լոյս տեսած է Նոր Նախիջևան, հետեւեալ շահկան «Ճառադուռնով եւ «Ճակատաշով»:

«ՅՈՒՎԱՆՆԵՍ ԵՂՆԿԱՍԻ կամ ԵՐՁՆԿԱՍԻ եւ ԾՈՐԴՈՐԵՑԻ որ եւ ՊՈՒՋ, վիպասափութիւն՝ գերկնայիմ մարմնոց շարժմանէ, զլուսաւորացն որ ի նաւ, եւ գիտատառութենէ երկրի: Չքեզ աղաչեմ ոյ տէր Յիսուս, յեր ձեռքն տու ինձ լըբերոյս»:

«Տնորակ համառօտ եւ լի իմաստայտիք քառիւք: արարեալ Հոգւից եւ Իմաստուն Վարդապետին Յօաննիսի Երզնկացւոյ, որ եւ ասի Մործորեցի, սակս աքանջելարուեստ արարչադործութեանցն Ստուծոյ, եւ յաղազ թուոյ երկնից, չարժման լուսաւորաց, կարգի տալերաց եղանակաց տարւոյ, եւ այլոց իրազ բնականաց: Ի խնորսյ ցուարթամիտ պատանուն Վաղթանակս կրտսեր որդւոյն Հոգիակաւոր Իշխանին Հայոց՝ Ոմէկայ: Յամի տեառն 1244: Եւ ի Թուականութեան Հայոց 2 եւ Գ: Տպագրեալ ի Հայրապետութեան Լուսանկար Մօրն մեհրոյ՝ Սրբոյ Գահոյն էջմիածնի՝ Տեառն Ղուկասու Արքայնաւորքի Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց: Հրամանաւ Սրբոյ Մթողոսն էջմիածնի ծայրազոյն Նուիրակի եւ Հիւսիսային կողմանս եղեալ ազդիս Հայոց՝ Առաքելաշաւիղ Առաջնորդի Մանահնչի Երկաթաբաղուկ Արդուքեան Իշխանազնեայ Տեառն Յովսէփայ Սրբազան Արքեպիսկոպոսի, եւ Հիմնադրի Նոր Նախիջևանոյ եւ Գրիգորուպօլու Քաղաքացն Հայոց: Արդեամբք եւ ծախիւք՝ ի Հնդկիս ի Մատրաս բնակեալ Մեծահաւատ եւ Բարեացապարտ Հայկազնէից Հասարակութեանն: Յամի տեառն 1792: Դեկտեմբերի 17: Ի տպարանի նորին բարձր Սրբազնութեանն: Ընդ հովանեաւ Երկնահազէտ Սուրբ Ոսյ Վանիցն որ ի Նիոն Նախիջևան»:

Գրեցիկն 20րդ էջէն կը սկսի «Ման երկրորդը», որ կը պարունակէ նոյն նիւթին վրայ Երզնկացիի քերթուածը հետեւեալ վերնագրով. «Նորին Սուրբ եւ Իմաստուն վարդապետին Յովհաննիսի Երզնկացւոյ բան՝ յաղազս երկնային գաղութը՝ չարաքերծամբ, ի խնդրոյ բարեաշուտ Իշխանին Ապուցի»։ էջ 25էն մինչեւ էջ 56ը կը գրաւէ երկրորդ քերթուածը նոյն նիւթին վրայ։ էջ 56էն էջ 66՝ Առաքել վարդապետի քերթուածը։

Երզնկացիի այս տաղաշափեալ քերթուած-

ները երկրորդ տպագրութիւն մը ունեցած են Կալկաթայի մէջ 1846ին, հետեւեալ վերնագրով՝ Ինվիսմոն վարդապետի երզնկացւոյ Զարդ Երկնից առ Ալլոյը Իշխան: Ի Կալկաթայի տպի Արարաւեան Ընկերութեան, 1846, ու հետեւեալ ձօնով՝ «Արձան յաւերժական յիշատակի մեծանուն ազգասիրի Գէորգայ Մանուկեան Ասպետի որ կտակեաց մեծպաւարժապետականութիւնս ի Հաստատութիւն Մատրասայ Հայոց դպրատան, Մարդասիրական Ճեմարանի, Մթողոց, Վանօրէից եւ Եկեղեցեաց, աղապիսի գրացմամբ յարուցանէ զայս Արարատեան ընկերութիւն»:

Երզնկացիի «Երեւոյեան ի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ» ճառը հրատարակուած է Կ. Պոլիս 1824ին, Լուսաւորչի վերագրուած՝ Յամախապալաւում բնդհաւուր տխորդոսով՝ քսան երեք ճառերու հաւաքածուն երկրորդ տպագրութեան հետ՝ հետեւեալ վերնագրով՝ «Յօաննիսի վարդապետի Երկնացւոյ, ասացուած ներբողական զովստի ի տուր Լուսաւորչին Հայոց ի մեծն Գրիգորիոս: Ասացեալ յոր յիշատակի նորին, զոր տօնէն մեծաթողով հանդիսի ի լեւան Սեպուհ (որ է տեղի ճշնութեան նորին եւ հանդստի) յոքնահաւաք հանդիսից քահանայական դասուն եւ վարդապետաց եւ Ժողովոց հաւաքեալեցնց քաղմաց անդ զուժարեւոյց»։

Երզնկացիի նոյն ճառը ունեցած է երկրորդ տպագրութիւն մը Ս. Ղազարու Մխիթարեան միաբանութեան Մոսիքի Հայկական մատենաշարին Դ. — Ե. հատորին մէջ, նոյն Գրիգոր Լուսաւորչին նուիրուած Յովհան Ոսկերբաւի, Գրիգոր Մարիաւազապետի, Յովհաննի Մարիաւազ վարդապետի, Վարդան վարդապետի ճառերուն հետ։

Մատթէոսի Աւետարանին առաջին Հինգ զլուխներուն մեկնութիւնը եւ նոյն աւետարանի մնացեալ մասին մեկնութիւնը զոր շարադրած է Երզնկացին, հրատարակուած են Կ. Պոլիս 1825ին, հետեւեալ վերնագրով՝ Մեկնուիքիմ Սուրբ Աւետարանին որ ըստ Մատթէոսի: Արարեալ ի սրբոյն Ներսիսէ Շնորհալույ մինչ ի համարն 17 Հինգերորդ զլիսոյն, եւ անտի աւարտեալ յերանելոյն Յօհաննու

Երզնկացւոյ՝ որ եւ կոչի Մործորեցի: Տպագրեալ ըստ ընտիր օրինակաց: Վեհափառ Հրամանաւ Տեառն Կարապետի արհի Եպիսկոպոսի եւ երանաշնորհ պատրիարքի մայրաքաղաքին Կոստանդնուպօլսի: Արդեամբ մահտեսի Աբրահամ ամիրայի ակնեցւոյ յիւրում իսկ տպարանի: Յամի Տեառն 1825, Մարտի 16. ի Հասան փաշա խանն: (1)

Ուրեմն, Երզնկացիի արտադրութեանց մէկ կարեւոր մասը դեռ անտիպ կը մնայ: Ամօթ մըն է մեղի համար որ այդ բազմահմուտ եւ մեծատաղանդ հայ մատենադրին, այդ ներշնչեալ վեհօղի բանաստեղծին, այդ հայրենասէր աղնիւ եկեղեցական գործիչին ամբողջական գործը կենսագրական ու քննական մանրակրկիտ խնամեալ ուսումնասիրութեամբ մը դեռ հրատարակուած չըլլայ: Այս մասին բանի անգամ կոչ եմ ուղղած Ս. Ղազարու Միաբանութեան, ու ձայնս դեռ չէ լսուած: Այս

անգամ կոչս կ'ուղղեմ թէ՛ Ս. Ղազարու Միաբանութեան եւ թէ՛ Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքի Միաբանութեան. թող այդ երկուքէն մին իր վրայ առնէ լիակատար հրատարակման աշխատանքը եւ միւսին անակցութիւնը խնդրէ՝ Երզնկացիի իւրաքանչիւր գործի երկու վանքերու ղանաղան ձեռագիրներուն մէջ գտնուող օրինակներու համեմատութեամբ հրատարակելու համար անոր երկասիրութեանց լիակատար հաւաքածուն:

Ներկայ յօդուածս հեռու է Յովհաննէս Երզնկացիի գործին նուիրուած ուսումնասիրութիւն մ'ըլլալէ. ուրուագիծ մըն է լոկ. ուսումնասիրութիւն մը կ'ընայ դըռնիլ այն ատեն միայն երբ այդ բազմերախտ հեղինակին ամբողջական գործը լոյս տեսնէ: Երանի՜ թէ այս յօդուածն եւ անոր ընկերացող Յովհաննէս Պրլուզի գեղեցիկ քերթուածին հրատարակումը մղէին վերոյիշեալ երկու Միաբանութիւններէն մին այդ մեծ Հայուն հանդէպ շատ ուշ մնացած պարտականութիւն մը վերջապէս կատարելու:

1) Տես Հ. Ա. Ղազիկեան, Հայկական նոր Մատենադարան:

Ա. ԶՊԱՆԵԱՆ

